

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MATERIAL EHTİYATLARININ SƏMƏRƏLİ İDARƏ EDİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİ

M.Q. Teymurova, S.M. Mirzəliyeva

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı Azərbaycan
e-mail: aliakber75@mail.ru

Xülasə. Məqalədə sənaye müəssisələrində material ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi yolları tədqiq olunur. Bu məqsədlə material ehtiyatlarının idarə edilməsi modelləri araşdırılır. Məqalənin sonunda səmərəli idarəetmə üçün alqoritm təklif edilir. Bu alqoritmin iqtisadi aspektləri şərh edilir. Nəticədə material ehtiyatlarından səmərəli istifadənin həyata keçirilməsi üçün təkliflər paketi verilir.

Açar sözlər: sənaye, müəssisə, ehtiyat, xərc, model, idarəetmə.

EFFECTIVE MANAGING THE INDUSTRIAL RESOURCES OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISES

M.G. Teymurova, S.M. Mirzəliyeva
*Azerbaijan State Oil and Industrial University,
Baku, Azerbaijan*

Abstract. In the article effective management of the material resources of the industrial firms has been studied. For this purpose the material resources management models are investigated and effective management algorithm is offered at the end of the paper. The economic features of the algorithm are given. As a result a package of the proposals for the implementation of the effective management is given.

Keywords: industry, enterprise, reserve, expenses, model, managing.

МЕХАНИЗМЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫМИ РЕСУРАМИ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

М.Г. Теймурова, С.М. Мирзалиева
*Азербайджанский Университет Нефти и
Промышленности, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье исследуются пути эффективного использования материальных ресурсов на промышленных предприятиях. С этой целью рассмотрены модели управления материальными ресурсами, а также предложен алгоритм эффективного управления. Даются пояснения экономических аспектов этого алгоритма. В результате предлагается пакет предложений по эффективному управлению материальными ресурсами.

Ключевые слова: промышленность, предприятие, ресурсы, расходы, модель, управление.

1. Giriş

Bazar iqtisadiyyatının vüsət aldığı müasir dünyada sənaye müəssisələrində material ehtiyatlarının idarə edilməsi problemi onunla əlaqədardır ki, müəssisənin dövriyyə vəsaitinin müəyyən hissəsi ehtiyat halında dondurulmalıdır.

Məlumdur ki, ehtiyatlar – müəssisələrin (firmaların) ən bahalı aktivlərindən biri olub, ümumi investisiyalaşdırılan kapitalın 40%-nə qədərini təşkil edir. Əməliyyat menecerləri çoxdan dərk etmişlər ki, ehtiyatların səmərəli idarə edilməsi çox zəruri məsələdir.

Material ehtiyatlarının saxlanması müəssisədən əhəmiyyətli dərəcədə xərc çəkməsini tələb edir:

- ehtiyatların korlanması ilə bağlı xərclər (fiziki və mənəvi aşınma);
- anbar təsərrüfatına xərclər;
- ehtiyatların sığortalanması və s.

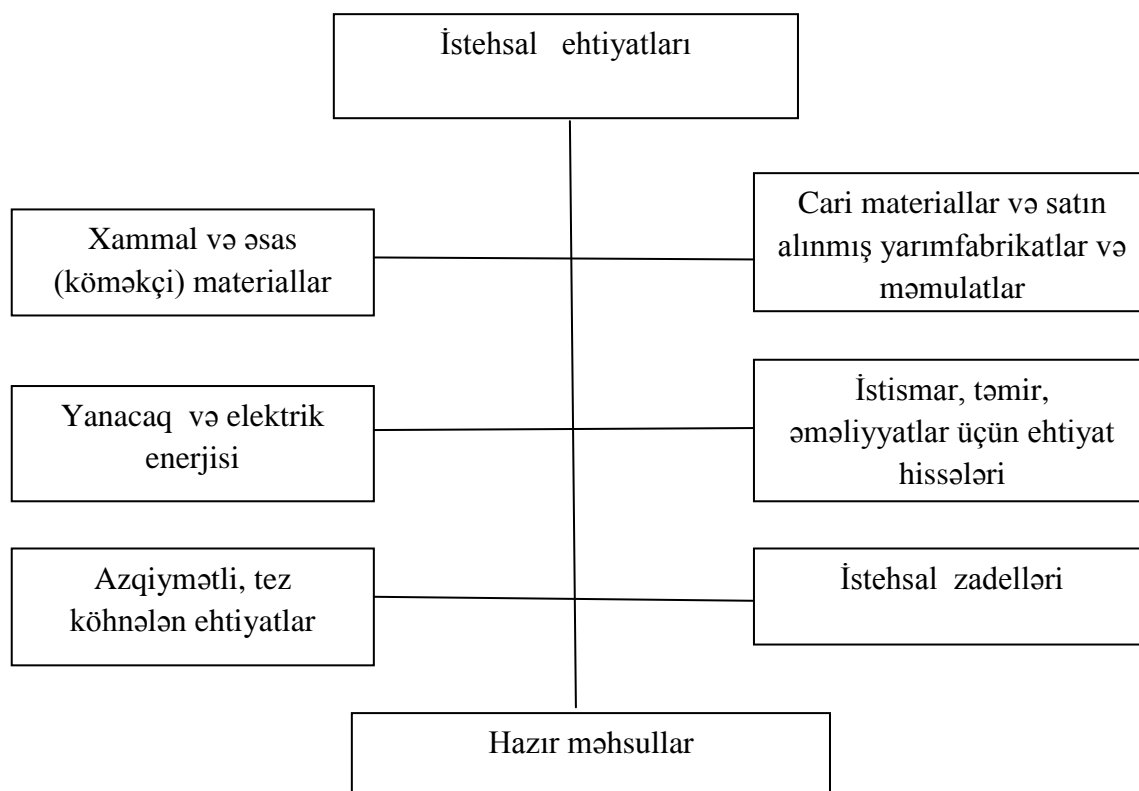
Deməli, müəssisədə bütün xərclər minimuma endirilməli, daha doğrusu dondurulmuş pul vəsaitinin həcmnin ehtiyat formasında dondurulmasının nə dərəcədə optimallaşması qiymətləndirilir.

Material ehtiyatlarını qiymətləndirmək üçün onların strukturunu öyrənmək lazımdır. Onların tərkibində hazır məhsulun, başa çatmamış istehsalın, xammal və sair ehtiyatın ayrılıqda paylarını üzə çıxarmaq, daha çox çəkisi olanı ayırmaq və uyğun olaraq “problem” maddələri tapmaq lazımdır.

2. İstehsal ehtiyatlarının tərkibi

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, material ehtiyatlarının tərkibində hazır məhsul, daha böyük həcmə malikdir, ona görə də məhsulun hazırlanması və realizə olunmasını təhlil etmək vacibliyi yaranır.

Müəssisədə ehtiyatların dörd növü məlumdur (sxem 1): 1) cari materiallar və satın alınmış təşkiledicilər; 2) istehsal zadəlləri; 3) istismar, təmir, əməliyyatlar üçün materiallar; 4) hazır məhsullar.

Sxem 1. İstehsal ehtiyatlarının tərkibi və təsnifatı

Ehtiyatlarla əlaqədar firmaların qarşısında iki məsələ durur: o, bir tərəfdən saxlanılan ehtiyat səviyyəsini azaltmaq yolu ilə xərcləri azaltmağa cəhd göstərə bilər; digər tərəfdən, ehtiyatların çatışmaması nəticəsində tez-tez fasilələr baş verə bilər ki, bu da alıcıları narazı sala bilər. Beləliklə, firma (müəssisə) ehtiyatlara xərc çəkməklə alıcılara tələb olunan xidmət səviyyəsi xərcləri arasında balans yaratmalıdır. Tam ayardır ki, belə balansın yaradılması zamanı əsas amil (meyar) xərclərin minimum olmasıdır.

Müxtəlif firmalar və müəssisələr ehtiyatların planlaşdırılmasının bir neçə növündən və idarəetmə sistemindən istifadə edirlər. İlk növbədə sənaye müəssisəsi (firma) nəzərdə tutulmuş məhsulu istehsal etməyi və ya onu almalı suallarına cavab haqqında qərar qəbul edilməlidir.

3. İdarəetmənin funksiyaları

Ehtiyatlar firmanın idarə edilməsində çevikliyi artıran bir neçə vacib funksiyayı yerinə yetirirlər:

- 1) yığım funksiyası;
- 2) qiymətin dəyişməsindən və inflyasiyadan müdafiə funksiyası;
- 3) sifarişin həcmindən (miqdarından) asılı olan diskont vasitəsilə xərclərin idarə edilməsi funksiyası.

Yığım funksiyası. Ehtiyatların əsas funksiyası istehsal məhsullarının yığılması və onların bölüşdürülməsidir. Hər hansı bir resursun təchizatı və ya ona tələbat qeyri-müntəzəm olan hallarda ehtiyatların kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlanması yaxşı qərar hesab olunur. Məsələn, əgər istehsal olunan məhsul tələbat yalnız yayda yüksək olarsa, firma ehtiyatların kifayət qədər olmasına və böyük tələbin olacağına inamlı olmalıdır. Bu, qış mövsümündə məhsul istehsal edilməklə və ehtiyat səviyyəsini artırmaqla yay tələbatını təmin etməyə imkan verə bilər.

Beləliklə, tələbatın ödənilməsi üçün istehsal məhsullarının yığılı əmtəələrin çatışmazlığı və ya ehtiyatların azlığı səbəbindən boşdayanmalar nəticəsində əmələ gələn itkilərdən qaçmağa imkan verir.

Adətən, əgər firmanın tədarükçüləri müntəzəm tədarük etmirlərsə, onda giriş materiallarının ehtiyatları səmərəli yığılmalıdır ki, istehsalı neqativ hadisələrdən qorumaq mümkün olsun. Firmanın daxilində istehsal prosesi də kənarlaşmalara məruz qala bilər. Məsələn, əgər iki qarşılıqlı əlaqəli proses qeyri-sinxron yerinə yetirilirsə, hər bir proses üçün ehtiyatlar (zadəllər) ayrı-ayrılıqda yığılır ki, bu da hər bir prosesin öz zadəllərini istehlak sürəti ilə əməliyyat keçirməyə imkan verir.

İnflyasiyadan müdafiə funksiyası. Ehtiyatlar qiymətin dəyişməsinə və inflyasiyaya qarşı müdafiə rolunu oynaya bilər. Firma nəğd pulları bankda yerləşdirməklə yaxşı gəlir əldə edə bilər. Digər tərəfdən ehtiyatın dəyəri bankda yerləşdirilən pula nisbətən

daha sürətlə arta bilər. Beləliklə, ehtiyatlar yaxşı investisiyalardır. Əlbətdə, bu zaman xərclər və ehtiyatların saxlanma riskləri qiymətləndirilməlidir.

Sifariş həcmnin dəyişdirilməsi ilə xərclərin idarə edilməsi funksiyası. Ehtiyatın başqa cür istifadəsi – diskontların ölçüsündən asılı olaraq üstünlüklərin əldə olunmasıdır. Belə ki, böyük həcmli sifarişlər zamanı tədarükçülər öz məhsullarının qiymətini aşağı (diskont) salırlar. Böyük miqdarda alış mahiyyətə, istehsal olunan məhsulun dəyərini aşağı sala bilər. Bununla belə, böyük miqdarda ehtiyatların alınması bir sıra nöqsanlarla əlaqədardır. Bu saxlanmanın yüksək dəyəri ilə, anbarların uçulması, oğurluq, sığortaladırmanın ölçüsünün artması ilə bağlıdır və s. Ehtiyatlara yönəldilən investisiyanın artması ilə nəğd pul azalır və bununla digər istiqamətlərə investisiyalaşdırma imkanları da azalır.

4. Ehtiyatların idarə edilməsinin modelləri

Qabaqcıl firmalarda əməliyyat menecerləri ehtiyatların idarə edilməsi üçün müəyyən sistemlər yaratmışlar. Aşağıda iki sistemin təşkilatçıları göstərilir:

- 1) ehtiyat vahidləri ilə ölçülən ehtiyatların təsnifatı (ABS – təhlili)
- 2) ehtiyatlar haqqında dəqiq qeydləri aparmaq bacarığı.

ABS təhlili. ABS— təhlil sistemi ehtiyatları “zadəllər” şəklində üç təsnifləşdirilmiş qrupa bölürlər. Bu bölgü illik dəyər əsasında aparılır və onlar pul vahidi ilə (dollar, manat, rubl) ifadə edilir.

Ehtiyat modelləri. Asılı tələbin qeyri-asılı variantı. Ehtiyatların idarəedilməsi modeli müəyyən məmulata olan tələbin qeyri asılılığını və ya başqa məmulata olan tələbdən asılılığını nəzərdə tutur. Ehtiyatların çoxlu problemləri qarşılıqlı əlaqəlidir: bir məmulata başqa tələb başqa məmulata olan tələbdən asılıdır. Adətən müxtəlif məmullara olan tələblərdən asılıdırlarsa, bu məmullar arasında nisbət məhduddur və sabitdir. Bu halda istehsalın planlaşdırılması son məmulata olan tələbə əsaslanır və onun təşkilatçıları kompüter vasitəsi ilə hesablanır. Biz burada iki suala cavab axtarmalıyıq:

- 1) məmulata görə sifarişi nə vaxt və nə qədər etmək;
- 2) ehtiyatları tamamlamaq üçün nə qədər çox sifariş vermək lazımdır.

Biz burada tələbdən asılı olmayan maddələrə baxacağıq.

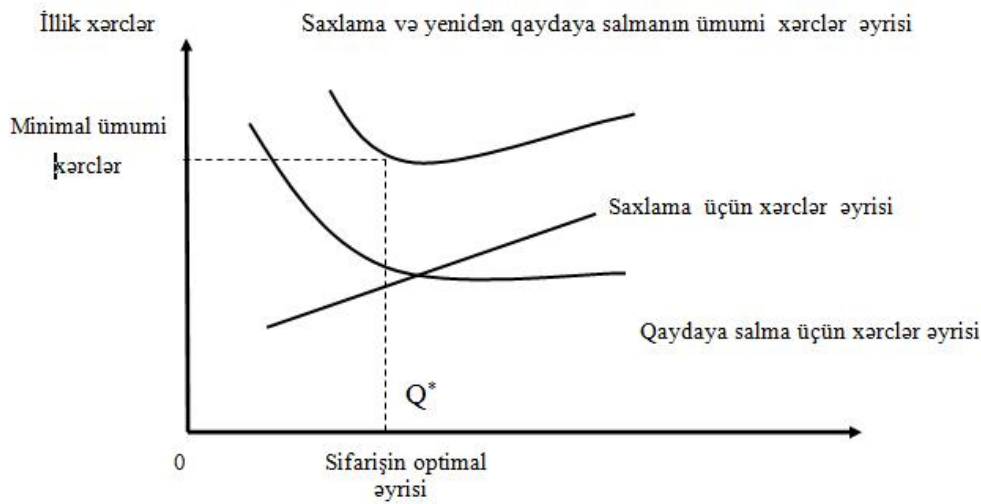
1. İqtisadi (kəmiyyətə görə) sifariş modeli (EOQ).
2. İstehlak (kəmiyyətə görə) sifariş modeli.
3. Rezerv ehtiyatı ilə sifariş modeli.
4. Diskont olunmuş kəmiyyətlə modellər.

İqtisadi sifarişin əsas modeli (EOQ). Bu model ən köhnə və daha çox istifadə edilən modeldir. Bu modeldən istifadə asandır və çoxlu təşkilatlar tərəfindən istifadə olunur, lakin o bir çox ehtimalları tələb edir.

Ən əhəmiyyətli ehtimallar (fərziyyələr) aşağıdakılardır:

1. Tələb məlumdur və yerdəyişməzdir.
2. Sifariş verilməsinin cari vaxtı, sifarişin yerbəyer olunması və sifarişin alınması arasında vaxt məlumdur və dəyişməzdir.
3. Sifariş yubanmadan alınmalıdır, yəni, sifariş olunmuş ehtiyatlar bir partiya ilə bir vaxtda daxil olur.
4. Miqdarın azaldılması (diskont) qeyri-mümkündür.
5. Yalnız xərclər (sifarişçilərin yerləşdirilməsi xərcləri, saxlanılması və vaxta görə anbarlaşdırılması xərcləri) dəyişəndir.
6. Əgər sifariş vaxtında yerləşdirilirsə defisit (çatışmamazlıq) qeyri-mümkündür.

Ehtiyatların xərcləri. Ehtiyatların idarə edilməsi modellərinin çoxunun məqsədi ümumi xərcləri minimumlaşdırmaqdır. Bu baxımdan vacib xərclərə sifarişləri qaydaya salma xərcləri, saxlama xərcləri aid edilir. Qalan xərclərə ehtiyatlar üçün xüsusi xərclər aid edilir. Sonuncu xərclər daimi xərclərdir. Beləliklə, əgər biz yenidən qaydaya salma və saxlama xərclərini minimumlaşdırırıqsa, onda biz ümumi xərcləri minimumlaşdırırıq.

Şəkil 1. Ümumi xərclər – sifarişin həcmnin funksiyası kimi

Sifarişin optimal ölçüsü Q^* ümumi xərclərin minimal miqdarını təmin edir. Sifarişin ölçüsü artdıqca il ərzində yerləşdirilən sifarişlərin miqdarı azalacaqdır. Beləliklə, sifarişin ölçüsü artımı yenidən qaydayasalmanın illik xərclərinin və sifarişlə əlaqədar (onların sayı azaldıqca, onlar üçün xərclər də azalır) xərclərin özlərinin azalması ilə müşayiət olunur. Bununla belə, sifarişin ölçüsü artır, saxlanma xərcləri də artır.

Nəticə və təkliflər. Araşdırmalara əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, sifarişin optimal ölçüsü sifariş üçün xərclər əyrisinin və saxlanma xərclərinin (cari xərclər) kəsişdiyi nöqtədə olur. EOQ modelinin mahiyyəti əsasında sifarişin optimal ölçüsü yenidən qaydaya salma xərclərinin ümumi məbləğinin cari xərclərin ümumi məbləğinə

bərabər olduğu nöqtədə baş verir. Bu faktdan istifadə edərək Q^* -nün tapılması üçün tənliklər qurarkən aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

1. Sifariş və ya yenidən qaydaya salma üzrə xərcləri ifadə etmək.
2. Saxlama xərclərini ifadə etmək.
3. Yenidən qaydaya salma xərcləri saxlama xərclərinə bərabərdir.
4. Sifarişin ən yaxşı həcmi təyin etmək üçün tənliyi həll etmək.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov T.Ə., (2009), Firmanın iqtisadiyyatı, Bakı, 2009.
2. Kərimli İ., Süleymanov N., (2001), Milli iqtisadiyyatın əsasları, Bakı, 2001.
3. Волков О.И., (2004), Экономика предприятия, Москва, 2004.
4. Гирусов Э.В., (2003), Экология и экономика природопользования, Учебник для вузов, Москва.
5. Дунаев Ф. и др., (2001), Экономика нефтяной и газовой промышленности, Москва.
6. Зайцев Н.Л., (2008), Экономика промышленного предприятия, Москва.
7. Иванов И.Н., (2010), Экономика предприятия, Москва, 2010.
8. Чечевица Л.Н., (2005), Экономика предприятия, Ростов на-Дону, 2005.
9. Экономика предприятия, Под ред. В.Я.Горфинкеля, Москва, 2004.
10. Экономика строительства, Под ред. И.С.Степанова, Москва, 2009.